

ΦΩΝΗΤΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ ΤΗΣ «ΠΡΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ»
ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ;

Το πάθος που χαρακτηρίζει τον Παναγιώτη Κοντό για τη μελέτη της ελληνικής γλώσσας και για την προβολή της σε ολόκληρο τον κόσμο υπαγόρευσαν στον γράφοντα να του αφιερώσει τη σύντομη αυτή μελέτη, πρόδρομη ανακοίνωση πολύχρονης έρευνας με την οποία επανεξετάζεται η καλουμένη «Προελληνική», για την οποία άλλοι άλλως λένουν [σύνοψη των ποικίλων απόψεων βλ. στον C. J. Ruijgh, *Lingua* 13, 1964-65, 76-81].

Το πιο σημαντικό βιβλίο που γράφτηκε για τη φωνητική της «Προελληνικής» είναι το «*Die wichtigsten konsonantischen Erscheinungen des Vorgriechischer. Mit einem Appendix über den Vokalismus. Paris 1972*» του Edzard J. Furnée.

Ο Furnée, κατά τη διατύπωση του Γ. Μπαμπινιώτη, «... υποστήριξε ότι η ανάλυση της φωνολογικής κυρίως δομής των προελληνικών λέξεων δεν δείχνει ιδιαίτερη συγγένεια της Προελληνικής με την Ελληνική ή με άλλες ΙΕ γλώσσες...». Τη γνώμη του Furnée υιοθετεί και ο Bartoněk (2003, 475).

Όταν στη δεκαετία του 70 έπεσε το βιβλίο του Furnée στα χέρια μου, εξοικειωμένος καθώς ήμουν με τη μελέτη των νεοελληνικών γλωσσικών ιδιωμάτων, παρατήρησα ότι φωνητικά φαινόμενα που πραγματευόταν ο Furnée και τα απέδιδε στην «Προελληνική» μου ήταν οικεία και ως νεοελληνικά ιδιωματικά. Αναδιφώντας τώρα το αρχείο μου διαπιστώνω ότι στο πρώτο δελτίο που κράτησα σημειώνω ως κοινό φαινόμενο την εναλλαγή αρ/ ερ.

Έκτοτε συγκέντρωνα νεοελληνικές (ιδιωματικές) λέξεις στις οποίες παρατηρούνται φαινόμενα όμοια ή παρόμοια με τα φωνητικά φαινόμενα που ο Furnée απέδιδε στην «Προελληνική». Ο αμητός υπήρξε πλούσιος. Καθώς όμως είχα εμπλακεί με τη συγκριτική μελέτη των «Ομηρικών Επών και των Νεοελληνικών Δημοτικών Τραγουδιών» και με τη συγγραφή του «Λεξικού της Μυκηναϊκής Ελληνικής» και του «Τοπωνυμικού Λεξικού των νήσων του Αιγαίου» δεν εσκόπευα να καταπιαστώ στο εγγύς μέλλον με το θέμα αυτό. Την αφορμή για να ασχοληθώ τώρα με την «Προελληνική» μου την έδωσε ο τιμητικός τόμος για τον Παναγιώτη Ι. Κοντό.

Στην πρόδρομη αυτή ανακοίνωση εξετάζεται ένα χαρακτηριστικό φαινόμενο της «Προελληνικής» που απαντά και στη Νεοελληνική. Πρόκειται για την εναλλαγή των φωνέντων α-ε.

Κατά τον Furnée (σσ. 345-353 πβ. και 130, 165, 201-206, 327, 331, 358, 374) η εναλλαγή α-ε είναι συνήθης (πάνω από 80 παραδείγματα) στην «Προελληνική»: ἀγαθός~ἀγεθός, ἀγρέω~ἐγρέω, ἄγχουσα~ἐγχουσα, ἄλαρα... (Hσ.) ~ἐλάρα... (Hσ.), ἀμυγδάλη~ἀμυσγέλα, ἀμύς, ὕδος~ἐμύς, ἀνδρον~*ἐνδρον, ἀνθρουσκον~ἐνθρουσκον, ἄπαφος~ἐποψ, τὸ ὄρνειον (Hσ.) ~ἐποψ, ὅπος, ἐποπος ὄρνειον (Hσ.), ἀρασχάδες τὰ περυσινὰ κλήματα (Hσ.) ~ἀρέσχει κλήματα, βότρυνες (Hσ.), ἀρι~ἐρι-, ἄρυσος~ἔρυσος σπυρίς, κάλαθος (Hσ.), ἄσκαροι... (Hσ.) ~ἀσκέρα, ἀττέλαβος~ἀττέλεβος, ἀφελής, ἄβελλον ταπεινόν (Hσ.) ~ἀβαλή ἀχρεῖον Λάκωνες, οἱ δὲ νωθρόν (Hσ.), ἄβαλις=μοχθηρὰ ἐλαία (Hσ.), ἀχαρνώς, ἀχάρνας, ἄχαρνος, ἀχάρνα· εἶδος ἰχθύος (Hσ.) ~ἀχέρνα· ἰχθὺς ποίος (Hσ.), βαμβραδών, ὄνος=βεμβράς, ἄδος, βριαρός=βριερός, γάλινθοι ἐρέβινθοι, οἱ δὲ γάλινθοι (Hσ.) ~γέλινθοι· ἐρέβινθοι (Hσ.), γάρρα (*γάρσα) ῥάβδος (Hσ.), γάρσανα φρύγανα. Κρήτες (Hσ.) ~γέρρον (*γέρσον), δανδαλῖς, ἰδος=δενδαλῖς, δελεία=ἡ ἐν τοῖς Τέμπεσι δάφνη (Hσ. s.v. δυαρεία) ~ζαλεία, δέλτος~δάλτος, διψάρα· δέλτος, οἱ δὲ διφθέρα (Hσ.), δρύψαλα=δρύψαλα, ἔλ(λ)οψ, ὅπος~ἀλλοπίης, ξεκελίς=ξεκελίς, ἰδος, ἰξάλη, ἰξάλη, ἰσάλη=ἰσσελά, ἰσσήλη, ἰθθέλα, καιάτα ἢ καιάτας=καιέται καλαμίνθη. Βοιωτοί (Hσ.), καιέτας, πβ. Εὐρώτας καιεταίς, καιάτα=ὀρύγματα, ἡ τὰ ὑπὸ σεισμῶν καταρραγέντα χωρία (Hσ.), καιάτας, καιάδας~καιέτας, καιετός, καλλαρίας, γαλαρίας=χελλαρίας, γελαρίας, γαλλερίας, κάλπας, κάλητη~κελέβη, κάμπος~κέμπορ μέγα κῆτος (Hσ.), γεμπός κοῖλος (Hσ.), γεμπύλους τοὺς ἰχθύς, τὰς πηλαμύδας (Hσ.), καράμβιος~κεράμβυξ, υκος, κεράμβηλον, καρκίνος ~*κερκίνος, καρπήσιον, -κάλασσον και *κάλασθον~κέρπαθος, *καρτομίζω, *κάρτομος (απὸ το καρτομιστής χλευαστής Hσ.)=κερτομέω, κέρτομος, κάρχαρος~κέρχνος >κερχνώδης, κάρχης, κάρχης~κέρχρος, κελός v.l. καλῖός, κελεῖς· ἀξίνη (Hσ.) ~καλῖς~σκέπαρνον (Hσ.), νόβαθος~κύβεθρον, κύδαρ· τάφος (Hσ.) ~κυσέρη πυθυμήν, χάσμα (Hσ.), κύμβαλον~κύπελλον, κύφελλα, κύβελα, *κύπαρος (μυκ. ku-ra-to)=κύπερος, κύταρον, κύτταρος~κύστεροι=ἀγγεῖα τῶν μελισσῶν (Hσ.), κυψάλη=κυψέλη, λάγνος~λέγος, λαπάσσω, -άττω, λαπάζω, λαπαδνός ~λεπάζω, λεπαδνός, λάπη, λάμπη~λέμφορ, λασιτός κίναιδος· ἡ λεσιτός πόρνη (Hσ.), λέπας~λᾶας, μάγαρον=μέγαρον, μάργος~*μέργος (>μέργιζε· ἀθρόως ἔσθιε (Hσ.), μάταξα=μέταξα, μέταξον, μέλαθρον (<*κμέλαθρον) ~κμέλεθρον, μιαρός=μιερός, μυελός~μυαλός, μυκαρίς (Hσ.) ~μυγερός, νωχάλης=νωχελής, παλάθη~πελανός, παπταίνω~πεπταίνω (Hσ.), πάταχον=πέταχον, πλάτας, πλάτης, πλάτος=πέλτον, πύαλος=πύελος πβ. πύανη~λάρναξ, ῥάφανος, ῥαφανίς~ῥέφανος, ῥεφανίς, σάμβαλον~σέμπαδα· ὑποδήματα (Hσ.), σάνδυξ~κιβωτός (Hσ.) ~σενδούκη, σενδούκιον, σαφής (*ψαφής, πβ. Σαπφώ, Ψάμφω~ψέφει=ἐντρέπει, φροντίζει (Hσ.), καταψέφει... (Hσ.), μεταψέφειν... (Hσ.), *ψέφος, ἀψεφών ἀμελῶν (Hσ.), σελινον~*σάλινον (απὸ το μυκ. sa-ri-nu-wo-te), σίαλον=σίελον, σκαπαρδεύ-

ω=συμμάχew, σκαρπαδεύσαι-κρίναι (Hσ.), καρπαδεύσαι μαντεύσασθαι (Hσ.) ~σκαπερδεύw (<σκαπέρδα>=λοιδορέw (Hσ.), στλαγγίς=στλεγίς, ίδος, σφαλός~σφέας, ταρπός, τάρπη, ταρπόνη~τερπός, ταρχύw, ταρχάνιον έντάφιον (Hσ.) ~τέρχανον=πένθος, κήδος (Hσ.), τέρχνεα=έντάφια (Hσ.), στερχανά=περιδιπνον=Ήλείοι (Hσ.), τέραμινον=τέρεμνον, ύαλος, ύάλη= ύελος, φιάλη=φιέλη, χάννη, χάννα, χάννος~χέννιον, ψακάς=ψεκάς, άδος, ψάκαλον, ψαλís, ίδος~ψελís, ίδος, ψάφα=κνέφας (Hσ.) ~ψέφας, ψέφος, ψίαθος=ψίεθος.

Αξίζει τώρα να σημειωθεί ότι η εναλλαγή α-ε παρατηρείται κατεξοχήν κοντά

1) στα υγρά λ, ρ:

άλαρος έλάραις, άμυγδάλη άμυσγάλα, άπτέλαβος άπτέλεβος, άφελής άβαλή, γάλινθοι γέλινθοι, δελεία ζαλεία, δέλτος δάλτος, δρύφειλα δρύφαλα, έλ(λ)οψ άλλοπιής, ιξάλη ισέλη, καλλαρίας χελλαρίης, κάλπς κελέβη, κελός καλís, κύμβαλον κύπελλον, κυψάλη κυψέλη, λάγνος λέγος, λαπάσσω λεπάζω, λάπη λέμφος, λασιτός λεισιτός, λέπας λᾶας, μέλαθρον κμέλεθρον, μυελός μυαλός, νωχαλής νωχελής, παλάθη πελανός, πλάτας πέλτον, πύαλος πύελος, σέλινον σάλινον, σίαλον σίελον, στλαγγίς στλεγίς, σφαλός σφέας, ύαλος ύελος, φιάλη φιέλη, ψαλís ψελís, άρρασχάδες άρέσχει, άρι- έρι-, άρυσος έρυσος, άσκαροι άσκέρα, άχαρνώς άχέρα, βριαρός βριερός, γάρρα γέρρον, διψάρα διφθέρα, καράμβιος κεράμβυξ, καρκίνος κερκίνος, καρπήσιον κέρπαθος, καρτομίζω κερτομέw, κάρχαρος κέρχως, κύδαρ κυσέρη, κύπαρος κύπερος, κύταρον κύστερος, μάργος μέργος, μιαρός μιερός, μυκαρίς μυγερός, ράφανος ρέφανος, σκαπαρδεύw σκαπερδεύw, ταρπός τερπός, ταρχύw τέρχανον. Πβ. και άγρέw έγρέw, κάχρως κέγχρως, κόβαθος κύβεθρον όπου υπάρχει συμφωνικό σύμπλεγμα με ρ.

2) στα έρρινα μ, ν:

αμύς εμύς, βαμβραδών βεμβράς, κάμπος κέμπος, μάγαρον μέγαρον, μάταξα μέταξα, σάμβαλον σέμπαδα, τέραμινον τέρεμνον, άνδηρον ένδηρον, άνθρυσκον ένθρυσκον, δανδαλís δενδαλís, σάνδυξ σενδούκη, χάννη χέννιον.

3) σπάνια κοντά σε άλλα σύμφωνα:

άγαθός άγεθός, άγχουσα έγχουσα, άπαφος έποψ, ζακελτίς ζεκελτίς, παπταίνω πεπταίνω, πάταχον πέταχον, σαφής ψέφει, ψάφα ψέφας, ψίαθος ψίεθος.

*

Όμως το ίδιο ακριβώς φαινόμενο παρατηρείται και στη Νέα Ελληνική, κυρίως την ιδιωματική. Παραθέτω σε αλφαβητική σειρά υπεριοδικόσια παραδείγματα, τα οποία όμως με βεβαιότητα δύναται να αυξηθούν.

άγουροτξάνερο>άουροτξένεβρο (Ιλ s.v.), άγάλλομαι>γέλλομαι (Φιλ.Γ' 145), άγγρουστα>έγγρουστας (Κατσουλέας 1981, 122), άγραβανί>αγρεβανί (Φιλ. Γ' 145), άθερίνος>έθερίνός (Andr. s.v.), άλακάτη>άλεκάτη (Γλ. Ερ. Α' 622), έλλομαι>έλ-λομαι (Ιλ s.v.), άμβων>Έμπωνας (Shipp 64 Μηνάς 2000, 112), άνάλατος>άνέλατος (Γλ. Ερ. Α' 622), άνασκιαρέβω>άνασκερέβω (Φιλ. Α' 128),

ἀνασφάλλω (I)>ἀνασφέλλω (Andr. s.v.), ἀντράλα>ντρέλα (Φιλ. Γ' 145), ἄντυγας
 >ἐντυγας (Ανδρ. 1940, 148-9), ἀποβάλλω>ποβέλλου (Andr. s.v.), ἄπτω>ἔφτω
 (Καραν. 1963, 70), ἀραξοβόλι>ἀρεξοβόλι (Φιλ. Γ' 146), ἀρβαλιζω>ἀρβελίζω (Φιλ.
 Γ' 145), ἀρραβώνα>ἀρρεβώνα (Φιλ. Γ' 146), ἀρραβώνα>ἀρρεβώνας (Einl. 332· Γλ.
 Ερ. Α' 622· Ανδρ. 1940, 143), ἀσερνικός>σαρνικός (Φάβης 102), ἀσπάλαθος>
 ἀσπάλεθρος (Φιλ. Γ' 146· Γλ. Ερ. Α' 622) -ἀσφέλαχτος (Φιλ. Γ' 146) ~σπέλαθρο
 (Rohlf's s.v. λάπαθος), ἀσελγής>ἄσαλγος (Andr. s.v.), ἀσπάλακας~ ἀσπελεχός~
 σπέλεχας (Ιλ s.v.), ἄσπαρτος>ἄσπερτος (Ιλ s.v.), ἄτσαλος>ἄτσελος (Ιλ s.v.),
 ἀττέλαβος> ἀτσελέγος, τσελέγος (Andr. s.v.· Ιλ s.v. ἀττέλαγος), αὐγουστέλλα>
 ἀχστελλά>ἀχστοάλλα (Ιλ s.v.), αὐλή>νευλή (ΕΔ 4, 87), βαβαλιζω>βαβελίζω (Φιλ. Γ'
 200), βαλανίδι>βελανίδι (Einl. 332· Φιλ. Γ' 145· MEE s.v.α), βάλανος>βελάνι (Γλ.
 Ερ. Α' 622), βέλανος (Rohlf's s.v. λάπαθος), βαλάωρο>βελάουρο (Φιλ. Γ' 145),
 βάλλω>βέλλω (Αλεξανδρόης 1958, 147· Φιλ. Γ' 145), βάρραθρον>βέραθρον (Rohlf's
 s.v. λάπαθος), βαρβατσιλιά>βερεβετσιλιά (Φιλ. Γ' 145· Τομπ-Συμ. 2002, 71), βαρ-
 δάσα~βερδάσα (Γεωργακάς 1938, 76), βήσαλα>βήσελα (Φιλ. Γ' 145), βούλε-
 ρι>γούλιαρος (Ιλ s.v.), βραδυνός> βρεδυνός (Παντελ. 13), γαβάνα~γάβена
 (Κουκ. 1952, 299), γαλαρία> γελαρία (Φιλ. Γ' 145), γέλλερα>έλλερίνα>
 γιαλλουρίνες (Μιχ. 391), γελῶ>γιαλῶ (Ιλ s.v.), Γελλοῦ>Γιαλλοῦ (Ιλ s.v. Shipp
 191· Στέλλας 2004, 136), γίγαρτα>γίερτα (Μιχ. 83· Andr. s.v.), γεράνδρου-
 ον>ἐλαντρο>ἐλεντρος (Andr. s.v.), γλεντιζω>παιζογλαντιζω (Στέλλας 2004, 56),
 γνάφω>γνέφω (Ιλ s.v.), γούπατο>γούπετο (Ιλ s.v.), γουστάρω>γουςτέρω (Ιλ s.v.),
 (ιταλ. gramola> γράβαλο>γρεβίλο (Ιλ s.v.), γραδέλος>γαρδόλας (Ιλ s.v.), γραδέ-
 λωση>γαρδόλωση (Ιλ s.v.), γρεγοτραπεουντάνα>γρεγοτρεμουντάνα (Ιλ s.v.), γρέ-
 μπανο>γράμπανο (Ιλ s.v.), γυαλιζω>γυελίζω (Ιλ s.v.), δάσκαλος>δέσκαλος
 (Rohlf's s.v. λάπαθος), δηνάρι>δηνέρι (Φιλ. Γ' 145), δραγάτης>δρεγάτης (Φιλ. Γ'
 146), Δρακονάρα>Δρακονέρα (Θωμ. 1963, 245), δράμω>δρέμω (Φιλ. Γ' 146),
 δρουπετίς>δρουπάτες (Κουκ. 1952, 35), ἐλαφρός>ἀλαφρός>ἀλεφρός (Γλ. Ερ. Α'
 621· Παντελ. 13), ἔναργα>ἐνεργα (Φιλ. Γ' 145), ἐνταλμα>ἐντελμα (Φιλ. Γ' 145), es-
 clata>σκέτα, σκετάδα (Φιλ. Γ' 146), Ζαννέττα>Ζενέττα (Τσοπ. I58), ζαρ-
 βός>ζεβρός (Γλ. Ερ. Α' 622· Φιλ. Γ' 145· Κατά Τσοπ. I62: ξεβρός>ζαρβός), Θαλέ-
 λαιο>Θελέλης (Φιλ. Γ' 146), ιαματικό>γεματικό (Τσοπ. I58), ἰλαρά>ἰλερη (Einl.
 352· Φιλ. Γ' 146· Γλ. Ερ. Β' 560· Ανδρ. 1940, 143· Τσοπ. I59), Januarius>Γεννάρης
 (Τσοπ. I58), καβαλλάρης>καβελλάρης (Φιλ. Γ' 145· Γλ. Ερ. Α' 622· MEE s.v.α·
 ΦΣΚ8, 509), κάθαρα>κάθερα (Φιλ. Γ' 145), Καθαρή (βδομάδα)>Καθερή (Τσουκν.
 1995, 201), καθαρίδι>καθερίδι (Παπαθ. 1982, 70), καθαρίζω>καθερίζω (Φιλ. Α'
 128· Shipp 287), καθερινῶ (Παπαχρ. 1986, 213), καθάρισμα>καθερίσμα (Παπαθ.
 1982, 70), κάλαμος>ἀγκέλαμος (Φιλ. Γ' 145· Γλ. Ερ. Α' 622), καλιγάρης>καλιγέρης
 (Φιλ. Γ' 145), κάνναβις>κάννεμη (Καραν. s.v.), καλικάντζαρος>καλικάντζερος
 (Φιλ. Γ' 145), Καρησηνή> Κερασσηνή (Κουκ. 1953, 40), καρικάντζαλος> καρικά-
 ντζελος (Φιλ. Γ' 145), κάμαρη>κάμερη (Φιλ. Γ' 145· Οπ. 12, 896), καματε-
 ρή>καμετερή (Φιλ. Γ' 147), Καταλάνος>Κατελάνος (Φιλ. Γ' 145), κερατέα>κερετιά

(Τσοπ. 159), Κιθαιρώνας>Κιθαρώνας (Γλ. Μελ. 154), Κινάρα>Κινέρα (Del. 1947, 379), κνέφαλλον>γνάφαλον (Shipp 320-1), κοντραστάρω>κοντρεστάρω (Φιλ. Γ' 146), κοπετός>κοπατός (Andr. s.v.), κοράλι>κουρέλι (Φιλ. Γ' 146), κότσαλα>κότσελα (Φιλ. Γ' 145), *κουθάλι>*κουθέλι>κουρβέλι (Καραπ. 1994, 116), κουνάλι>κουνέλι (ΦΣΚ 8 [Ζωγράφ. Αγών 1896, 9]), κουράλια>κουρέλια (DELG s.v. γέλη), κουροπαλάτης>κουροπελάτης, κουτρουβαλίζω> κουτρουβελίζω (Φιλ. Γ' 145), κούφταλο>κούχτελο (Ανδρ. s.v. χούφταλο), κραββαταριά>κρεββαταριά (Προμπονάς 1968, 361), κράββατος>κρεββάτι (Einl. 332· Γλ. Ερ. Α' 622· Φιλ. Γ' 146), κρησέρα>κρησάρα (DELG s.v.· Shipp 342), κρουστάλλι>κρουστέλλι (Φιλ. Γ' 145), κυναρίου>κυνέριον (Φιλ. Γ' 145), Κυριακή>Κερεκή (Φιλ. Γ' 146· Τσοπ. 159), κυψέλη>κυσπάλα (Andr. s.v.), λαβράκι>λεβράκι (Φιλ. Γ' 146), άλεβράτσι (Γλ. Ερ. Α' 622), Λάδαγμα> Λάεγμα (Τσοπ. 158), λαθούρι>λεθούρι (Τσουνκ. 1995, 201), λάμνω>λέμνω (Φιλ. Γ' 146), λάπαθος>λέπαθος (Rohlf's s.v.), λέπατο (Καραν. s.v.), λαχομανῶ>λεχομανῶ (Φιλ. Γ' 146), λέλακας>λέλεκας (Ήμελλος 2000, 208), λιθάρι>λιθέρι (Φιλ. Γ' 146· ΕΔ 4, 87), λυχνάρι>λυχνέρι (Φιλ. Γ' 146), μαγαξές>μεγατζές (Στέλλας 2005, 18), Μαδάρι>Μαδέρι, Μαδαρικᾶ> Μαδερικᾶ, Μαδαρόβουνος> Μαδερόβουνος, Μαδαρότουμπος> Μαδερότουμπος (Θωμ. 1963, 313· Οπ. 12, 896), μαλάχη>μελόχα (MEE s.v.a.· Φιλ. Γ' 145), Μαλοῦντα>Μελοῦντα (Φιλ. Γ' 145), μαρμαρίζω> μερμερίζω (Andr. s.v.), Μαρτοπούλλι>Μερτοπούλλι (Μιχ. 396), μᾶς εἶπε>μές εἶπε (Φιλ. Γ' 147), ματσαρά>βετσαρά (ΛΑ 5, 272), μάχεται>μέχεται (Φιλ. Γ' 147· Andr. s.v.), Μέθανα>Μέθενα (Φιλ. Γ' 146), μέροψ>μάρουπο (Andr. s.v.), μιαρός>μειρό (Andr. s.v.), μπαρμπέρης>μπερμπέρης (Φιλ. Γ' 146), περμπέρης (Τσοπ. 159), μισθεργός>μισταρκός (Andr. s.v.), Μπεργαλιδίαινα>Μπεργιελιδίαινα (Στέλλας 2004 s.v.), μπουτσουνάρα> μπρουτσουνέρα (Νάξος), μπουτσουνάρι>μπλουτσουνιέρα (Τσοπ. 1388), μυελός> έμναλός (Τσοπ. 162), μυελό>νοελός (Στέλλας 2004, 170), μυσαρός>μυσερός (Φιλ. Γ' 146· ΛΕ s.v.· Andr. 1974, 23), ντερλικιών>ντερλικιών>ντραλικιώνω (Στέλλας 2004, 208· Παριανά 97, 2005, 143), νυχτερίδα>λαχταρίδα (Κρητολογία 10-11, 79), νυχτραλίδα (Στέλλας 2004 s.v.), νωχελής>νώχαλος (Γλ. Μελ. 180· Andr. s.v.), ανώχαλος (Furnée 374), ξαγματώνω>ξεγματώνω (Φιλ. Γ' 145), ξεκαθαροσύνη>ξεκαθεροσύνη (Προμπονάς 1968, 361), ξέφαρσα>ξέφερσα (Φιλ. Γ' 145· Γλ. Ερ. Α' 622), όμαλίστρα>μελίστρα (Φιλ. Γ' 146), όφθαλμός>φτερός (Στέλλας 2004, 457), παλάγγια>πελάγγια (Φιλ. Γ' 146), παλάτι>πελάτι (Φιλ. Γ' 146· Γλ. Ερ. Α' 622), παλλακεύομαι>πελλακεύομαι (Κριαράς s.v.), παλλακίδα>πελλακίδα (Κριαράς s.v.), Παναγιά>Πανεγιά (Φιλ. Γ' 147), παναγύρι>πανεύρι (Τσοπ. 1454), πανάρι>πανέρι (Φιλ. Γ' 145), παραζούβαλο>παραζούβελο, παραθύρι>παλαθύρι>παλεθύρι (Φιλ. Γ' 146· Γλ. Ερ. Α' 622· Τσουνκ. 1995, 201), παραθύρι>παρεθύρι (Ανδρ. 1940, 143· Einl. 332· Φιλ. Γ' 146), Παρηνός>Περνεσός (Κουκ. 1953, 34-35, 41), πέτευρον>πέταυρον (Τσοπ. 162), παραποταμιά>παρεποταμιά (Φιλ. Γ' 146), παράσταθμον>παράστεφνο (Τσοπ. 159), paratum>περάτο (Φιλ. Γ' 145), πάρε>πέρε (Φιλ. Γ' 145), πήδαλας>άπηδαλας>άπηδέλοι (Στέλλας 2004, 262), πηδήχταλας>πηδήχτελος (Στέλλας

2004 σ.ν.), πινάκι>πινέκι (Φιλ. Γ' 147), πλαδάνι>πλαδένι (Φιλ. Γ' 146), προξαντίζω>προξεντίζω (Φιλ. Γ' 146), προβάλλω>προβέλλω (Τσοπ. 153), πρωτόλαβο>πρωτόλεβο (Φιλ. Γ' 146), πατρνίζομαι>φτερνίζομαι (Τσοπ. 158 Γλ. Ερ. Α' 622), ραγδαία>ρεγδαία (Στέλλας 2004, 345), ραντίζω>ρεντίζω (Φιλ. Γ' 146 Γλ. Ερ. Α' 622), ραπάνι>ρεπάνι (Einl. 332 Φιλ. Γ' 146· Οπ. 12, 896), ράσσω>ρέσσω (Φιλ. Γ' 146), ράφανος>ρέφανος (Rohlf s.v. λάπαθος), ραχίδι>ρεχίδι (Φιλ. Γ' 146 Γλ. Ερ. Α' 622), ρεμόνι>άραμόνι (Μιχ. 49), ρωμανήσιν>άρμενίτσι (Κονκ. 1953α, 200), σαράντα>σεράντα (Τσοπ. 158 Γλ. Ερ. Α' 622· Κονκ. 1953, 41· Φιλ. Γ' 145), Σαραντάκωπος>Σεραντάκωπος (Μηνάς 2000, 288), σαλαμάντρα>σαλαμέντρα (Φιλ. Γ' 146), σαλάχι>σέλεχας (Στέλλας 2004, 398), σάνδυ>σεντούκι (Φιλ. Γ' 146· Τσοπ. 158), Σαραντάπηχος>Σεραντάπηχος (ΜΕΕ σ.ν.α· Φιλ. Γ' 145), σαργός>σεργός (Φιλ. Γ' 145· Παντελ. 13), σαρδέλλα>τσερτέλλα (Τσοπ. 1454 Φιλ. Γ' 145), σελπετό>σαλπετός (Στέλλας 2004 σ.ν.), Σεραφιό>Σερεφιό (Φιλ. Γ' 146), σιτάρι>σιτέριν (Φιλ. Γ' 145· Γλ. Ερ. Α' 622), σκουτάρι>σκουτέρι (Φιλ. Γ' 145), σμέρδος>σμάρδος (Andr. s.v.), σοβαρός>σοβερός (Φιλ. Γ' 145), συγκάρταλος>συγκάρτσελος (Κονκ. 1953α, 217), σφογγάρι>σφογγέρι (Φιλ. Γ' 145· Γλ. Ερ. Α' 622), τалаιπωρῶ>τελαιπωρῶ (Φιλ. Γ' 145), τάφος>τέφος (Φιλ. Γ' 144), τερέμινθος>τρεμίθος>τράμιθας (Καραν. 1963, 29), άδράμιθας (Μιχ. 391), τερεμιθιά>τρεμιθιά>τραμιθιά, άντραμιθιά (Νάξος), ντραμιθιά, ντραμουτιά (Στέλλας 2004 σ.ν.), ραμιθιά (Τσοπ. 162), τερεμιτσάδα>*έριμιτσάδα>άριμιτσάδα (ΜΕΕ σ.ν. άριμιτσάδα), τέσσαρα>τέσσερα (Γλ. Ερ. Α' 622 και Β' 560· Φιλ. Α' 128 και Γ' 146· Οπ. 12, 896· Τσοπ. 158), τζάνερα>τζένερα (Φιλ. Α' 147), τραβενιάζω>τρεβενιάζω (Φιλ. Γ' 146), τρακλός>τρεκλός (Προμπονάς 1997, 208), τραμουντάνα>τρεμουντάνα (Φιλ. Γ' 146, Delf. 1947, σ.ν.), τράς>τρές (Φιλ. Γ' 146), τραυλός>τρευλός (Φιλ. Γ' 146· Γλ. Ερ. Α' 622· ΜΕΕ σ.ν.α· Τσοπ. 158), τρέμινθος>τραμιθέ (Κρητ. Εστία 19, 120), τσαλίκι~τσελίκι (ΜΝΕ σ.ν. τσελίκι), τσαρβούλια>τσερβούλια (ΜΕΕ σ.ν.), Τσιτάλια>Τσιτέλα (ΜΕΕ σ.ν.), Φάρσαλα>Φέρσαλα (Φιλ. Γ' 145· ΦΣΚ 8, 520· ΜΕΕ σ.ν.α· Γλ. Ερ. Α' 622· ΛΕ σ.ν· Τσοπ.-Συμ. 2002, 71), φασαρία>φασερία (Στέλλας 2004, 345), φεγγαρίζω>φεγγρίζω>φαγγρίζω (Ανδρ. σ.ν.), φλεμπόνη>φλαμπούνης (Στέλλας 2004, 242), φλεμπονιάρης>φλαμπουνιάρης (Στέλλας 2004, 242), Χαλαμαντάρης>σελεμεντέρης (ΕΔ 4, 87), χαλάντριν>σελέντριν (ΕΔ 4, 87), χαράμος>Χεράμος (Μηνάς 2000, 338), Χελμός>Χιαλμός (ΙΛ σ.ν. άγναντεύω), χεραπάλαμα>χεραπάλεμα (Στέλλας 2004 σ.ν.), χεραπαλαμίζω>χεραπαλεμίζω (Στέλλας 2005, 34), χλιαρός>χλεραίνω (Shipp 571), χούφταλο>χούφτελο (Ανδρ. σ.ν.), χράμι~χρέμι (ΜΕΕ σ.ν.), χρόνος>χρένος (ΛΕ σ.ν· Φιλ. Γ' 146). Βλ. ακόμη Τσοπ. 1192· Καραν. 1963, 29· Μαγουλάς 1970.

Όπως ήδη παρατήρησε ο αναγνώστης, η εναλλαγή α-ε και στη Νέα Ελληνική, όπως στην καλουμένη «Προελληνική», παρατηρείται κατεξοχήν 1) κοντά στα υγρά λ, ρ:

αγάλλομαι>γέλλομαι, άλακάτη>άλεκάτη, έλ-λομαι>έλ-λομαι, άνάλατος>άνελατος, άνασφάλλω>άνασφέλλω, άντράλα>άντρέλα, αποβάλλω>ποβέλλω,

ἀρβαλίζω>ἀρβελίζω, ἀσπάλαθος>ἀσφέλαχος, σπέλαθρο, ἀσπάλακας>σπέλεχας, ἀσελγής>ἄσαλγος, ἄτσαλος>ἄτσελος, ἄττέλαβος> ἄττέλεγος, αὐγουστέλλα> ἄχσταλλα, βαβαλίζω>βαβελίζω, βαλανίδι> βελανίδι, βάλανος>βέλανος, βαλῶ-
ρος>βελᾶουρος, βάλλω>βέλλω, βήσαλα> βήσελα, γαλαρία>γελαρία, γέλλε-
ρα>γιαλλουρίνες, γελῶ>γιαλῶ, Γελλοῦ> Γαλλοῦ, γλεντίζω>παιζογλαντίζω, γρα-
δέλος>γαρδάλος, γραδέλωση> γαρδάλωση, γυαλίζω>γυελίζω, esclata>σκλητά, Θαλέλαιος>Θελέλης, ἔνταλμα> ἔντελμα, καβαλλάρης>καβελλάρης, κάλαμος>
ἄγκέλαμος, καρικιάντζαλος> καρικιάντζελος, Καταλάνος>Κατελάνος, κοράλι>
κουρέλι, κότσαλα> κότσελα, κουροπαλάτης>κουροπελάτης, κουτρουβαλίζω>
κουτρουβελίζω, κρουστάλλι>κρουστέλλι, κουνάλι>κουνέλι, κούφταλο>κούχτελο, κυψέλη>
κυσπάλα, λαβράκι>λεβράκι, λαθοῦρι>λεθοῦρι, λαλλοῦδι>λεοῦδι, λά-
μνω>λέμνω, λάπαθος>λέπαθος, λαχομανῶ>λεχομανῶ, λέλακας>έλεκας, μαλάχη>
μελόχα, Μαλοῦντα>Μελοῦντα, Μπεργιαλίδαινα>Μπεργιελίδαινα, μνελός>
ἐμναλός, μυαλός>νοελός, νωχελής>νώχαλος, παλάγγια>πελάγγια, παλάτι>πελάτι,
παλλακεύομαι>πελλακεύομαι, παλλακίδα>πελλακίδα, παραζούβαλο> παραζού-
βελο, παραθύρι>παλαθύρι>παλεθύρι, πήδαλας>ἄπηδέλοι, πηδήχταλας>πηδήχτελος,
προβάλλω>μπροβέλλω, πρωτόλαβο>πρωτόλεβο, σαλάχι>σέλεχας, σελπετός> σαλ-
πετός, συγκάρταλος> συγκάρτσελος, ταλαιπωρῶ> τελαιπωρῶ, τσαλίκι> τσελίκι, Τσιτάλια~
Τσιτέλα, φλεμπόνης> φλαμπούνης, χαλαμαντάρης> σελεμεντέρης, χα-
λάντριν> σελέντριν, Χελμός> Χιαλμός, χειραπάλαμα> χειραπάλεμα, χειραπαλαμί-
ζω> χειραπαλεμίζω, χλιαρός>χλεραίνω, χούφταλο> χούφτελο. Πβ. και ανλή> νευ-
λή όπου υπάρχει λ στο συμφωνικό σύμπλεγμα.

ἀνασκιαρέβω>ἀνασκερέβω, ἄσπαρος>ἄσπερος, ἀραξοβόλι>ἀρεξοβόλι, ἀρραβώνα>
ἀρρεβώνα, ἀσερνικός>σαρνικός, βάρραθρον>βέρραθρον, βαρβατσιλιά> βερβετσιλιά,
βαρδάσα>βερδάσα, βούλερις>γούλιαρος, Γενίτσαροι>Γενίτσεροι (Κακριδής 88),
γράβαλο>γρέβιλο, γίγαρτα>γίερτα, γουστάρω>γουστέρω, γρεγο-
τραμουντάνα>γρεγοτρεμουντάνα, γρέμπανο> γράμπανο, δηνάρι>δηνέρι, δραγά-
της>δρεγάτης, Δρακονάρα>Δρακονέρα, δράμω>δρέμω, ἔναργα>ἐνεργα, ζαρβός>
ζερβός, ἰλαρά>ἰλερη, καθαρή> καθερή, κάθαρα>κάθερα, καθαρίδι>καθερίδι, κα-
θαρίζω>καθερίζω, καθερνῶ, καθάρισμα>καθέρισμα, καλιγάρης>καλιγέρης, καλι-
κάντζαρος> καλικιάντζερος, Καρησηνή>Κερασηνή, κάμαρη>κάμερη, Κινάρα> Κι-
νέρα, κοράλι> κουρέλι, κερατέα>κερετιά, Κιθαιρώνας>Κιθαρώνας, κοντραστά-
ρω> κοντρεστάρω, κράββατος>κρεββάτι, κρησέρα>κρησάρα, Κυριακή>Κερεκή,
κυναρίου>κυνερίου, Λάδαρμα>Λάεσμα, λιθάρι>λιθέρι, λυχνάρι>λυχνέρι, Μαδά-
ρι> Μαδέρι, Μαδαρικά>Μαδερικά, μαρμερίζω>μερμερίζω, Μαρτοπούλλι> Με-
τοπούλλι, μέροψ>μάρουτο, μιαρός>μιερό, μπαρμπέρης> μπερμπέρης, μισθεργός>
μισταργός, μυσαρός>μυσερός, μπουτσουνάρα> μπρουτσουνέρα, ντερλικιώνω>
ντρελικιώνω>ντραλικιώνω, νυχτερίδα> λαχταρίδα, ξαρματώνω>ξερματώνω, ξέ-
φαρσα>ξέφερσα, ὀφθαλμός> φταρμός>φτερός, πανάρι> πανέρι, παραθύρι> πα-
ρεθύρι, παραποταμιά> παρεποταμιά, paratum>περάτο, πάρε> πέρε, Παρνη-
σός>Περνεσός, πταρνίζομαι>φτερνίζομαι, ραгдаία>ρεγδαία, ραντίζω>ρεντίζω,

ραπάνι>ρεπάνι, ράσσω>ρέσσω, ράφανος>ρέφανος, ραχίδι>ρεχίδι, ρεμόνι>ἀραμόνι, σαράντα>σεράντα, Σαραντάκωπος>Σεραντάκωπος, Σαραντάπηχος>Σεραντάπηχος, σαργός>σεργός, σαρδέλλα>σερτέλλα, Σεραφιδό>Σερεφιδό, σιτάριν>σιτέριν, σκουτάρι>σκουτέρι, σοβαρός>σοβερός, σμέρδος>σμάρδος, σφογγάρι>σφογγέρι, τερέμινθος>τρέμιθος>τράμιθας, τερεμιστάδα>ἐρεμιστάδα>ἀρμιστάδα, τέσσαρα>τέσσερα, τραβενιάζω>τρεβενιάζω, τρακλός>τρεκλός, τραμουντάνα>τρεμμουντάνα, τράς>τρές, τραυλός>τρευλός, τρέμινθος>τραμιθέ, τσαρβούλια>τσερβούλια, Φάρσαλα>Φέρσαλα, φασαρία>φασερία, Χαραμός> Χεράμος, χράμι~χρέμι, χράνος>χρένος.

Πβ. και ἄγγρουστας>ἐγγρουστας, ἄγραβανί>ἀγρεβανί, ἀσπάλαθος>ἀσπάλαθρος> ἀσπάλεθρος, γεράνδρον>ἐλεντρος, ἐλαφρός> ἄλαφρός> ἄλεφρός, πέτευρον>πέταυρον, σαλαμάντρα>σαλαμέντρα, φεγγαρίζω> φεγγρίζω> φαγγρίζω, όπου υπάρχει ρ στο συμφωνικό σύμπλεγμα.

2) κοντά στα ἔρρινα μ, ν:

ἄμβων>Ἐμπωνας, ἱαματικό>γεματικό, καματερή>καμετερή, μᾶς εἶπε>μὲς εἶπε, ματσαρά>βετσαρά, μάχεται>μέχεται, ὁμαλίστρα>μελίστρα, ρωμανήσι>ἀρμενίτσι, ἄουροτζάνερο>ἄουροτζένεβρο, γαβάνα>γάβена, κνέφαλλον> γνάφαλλον, γνάφω>γνέφω, Januarius>Γεννάρης, κάνναβις> κάννεμη, Μέθανα> Μέθενα, Παναγιά>Πανεγιά, πανάρι>πανέρι, παναγύρι>πανεύρι, παράσταθμον>παράστεφνον, πινάκι>πινέκι, πλαδάνι> πλαδένι, πρεξαντίζω>πρεξεντίζω, σάνδυξ>σεντούκι, τζάνερα>τζένερα

3) Σπάνια κοντά σε άλλα σύμφωνα:

ἄθερίνος>ἐθερίνος, ἄπτω>ἔφτω, γούπατο>γούπετο, δάσκαλος>δέσκαλος, δρυπετεῖς > δρουπάτες, κοπετό>κοπατό, τάφος>τέφος.

Το φαινόμενο, δηλαδή, παρατηρείται σε περιβάλλοντα ὅμοια με αυτά της κατά Furnée «Προελληνικής». Ας σημειωθεί ακόμη ότι η εναλλαγή α-ε ενίοτε είναι αποτέλεσμα ανομοίωσης και στις καλούμενες «προελληνικές» λέξεις και στις νεοελληνικές (π.χ. δανδαλίζ>δενδαλίζ και βαλανίδι>βελανίδι). Και ακόμη ότι συχνά απαντά η εναλλαγή της κατάληξης -αλ/ -ελ και -αρ- / -ερ- και στην καλουμένη «Προελληνική» (βλ. Furnée 345-353) και στη Νέα Ελληνική (π.χ. ἀντράλα> ντρέλα, βήσαλα>βήσελα, βούλερις>γούλιαρος, γραδέλος>γαρδάλος, δηνάρι> δηνέρι, Δρακονάρα>Δρακονέρα, ἱλαρά> ἴλερη, κάθαρα>κάθερα, καλιγάρης> καλιγέρης, καλικάντζαρος>καλικάντζερος, κάμαρη>κάμερη, Κινάρα>Κινέρα, κοράλι> κουρέλι, κότσαλα> κότσελα, κρουστάλλι>κρουστέλλι, κρησέρα> κρησάρα, κυψέλη>κυσπάλα, λιθάρι>λιθέρι, λυχνάρι>λυχνέρι, Μαδάρι>Μαδέρι, μπουτσουνάρα> μπρουτσουνέρα, μυελός>ἐμναλός, μυσάρος>μυσερός, πανάρι>πανέρι, παραζούβαλο>παραζούβελο, πήδαλας>ἀπηδέλοι, πηδήχταλας>πηδήχτελος, σιτάριν> σιτέριν, σοβαρός>σοβερός, συγκάρταλος>συνκάρτελος, σφογγάρι> σφογγέρι, τέσσαρα>τέσσερα, Τοιτάλια>Τοιτέλα, φασαρία> φασερία, χαλαμαντάρης>σελεμεντέρης, χούφταλο>χούφτελο.

Σε μερικές λέξεις η τροπή του α σε ε δεν είναι φωνητική αλλά οφείλεται

στην αναλογία και παρετυμολογία (Πβ. Γλ. Ερ. Α' 619).

Ότι και στις λέξεις της κατά Furnée «Προελληνικής» και στις λέξεις της Νέας Ελληνικής πρόκειται για το ίδιο φαινόμενο είναι, νομίζω, φανερό. Η εναλλαγή α-ε και στις δύο περιπτώσεις οφείλεται στην επίδραση κατεξοχήν των παρακειμένων υγρών και ερρίνων συμφώνων. Όμως το φωνητικό αυτό φαινόμενο δεν μαρτυρείται μόνο στην «Προελληνική» και στη Νέα Ελληνική. Μαρτυρείται σε όλες τις περιόδους της Ελληνικής από τα μυκηναϊκά χρόνια ως σήμερα. Στη διάλεκτο μάλιστα της Ηλείας έχει ισχύ φωνητικού νόμου (Παντελίδης 1997, 8-9).

Ιδού μερικά παραδείγματα από την αρχαία και μεταγενέστερη Ελληνική. Αίθαλεις~Άθελεις (IC, IV, 1950, σ. 265), άλεγινός~έλεγινός (Hs.: έλεγεινή χαλεπή), άμφιεζω~άμφιάζω, άπαντες~επαντες (Καραν. s.v. λέπατο), άρπεδίζω~ερπεδίζω (LSJ s.v.) πβ. άρπεδόνη, άρπεδόεις~ερπεδόεσσα (LSJ Suppl. s.v.), άρρηφορία~ερρηφορία, άρσην~ερσην, γύαλος~γνέλιον (DELG s.v. γύη), δαλματική~δελματίκιν (Aegyptus 23, 1943, 122-7), δέλτος~δάλτος (LSJ s.v. Glotta 70, 1992, 128), Δελφοί~Δαλφοί, διάθεσιν~διέθεσιν (Καραν. s.v. λέπατο), έλεύθερος~έλευθαρος (Παντελίδης 1997, 8-9), έργάνη~(F) αργάνα, έργον~(F) άργον (DELG s.v. έργον), έσπερος~(F) εσπάριος (Minos 1983, 244), έτος~έταλον~έτελον (DELG s.v.), ιερός~ιαρός, Ίλαρίων~Ίλερίων (Bile 1988, 81), καταπάλλω~καταπάλτης~καταπέλτης (Γεωργακάς 1958, 163), καρκίνος~κερκίνος (LSJ s.v.), μάχομαι~μέχομαι (Καραν. s.v. λέπατο), μιαρός~μιερός, μυελός~μυαλός, Ξενιάδας~Ξενιέδας (IC II 1939, σ. 181), πιέζω~πιάζω, πρεκνός~πρακνός (DELG s.v. πτερνός), πτάρνυμαι~πτέρνομαι (LSJ Suppl. s.v.), πτύελον~πτύαλον, πτυαλίζω~πτευλιζώ (LSJ s.v.), πύελος~πύαλος<*πλύελος<πλύνω, τάρπη~τερπόνη, ταρπός~τερπός, ταρσιή~τερσιά, ταρχάνιον~τέρχανον, στερχανά (DELG s.v. ταρχύω), τέραμα~τέρεμα (DELG s.v.), ύπερ~ύπάρ (Neumann, IF 65, 1960, 97), ύοσκυάμιον~ύοσκυέμιον (Καραν. s.v. λέπατο), Φαράι~Φεραί, φέψαλος~φέψελος, χλιαρός~χλιερός. (Πβ. Schwyzer, Gr. Gr. I, 275, 342· Ματθαίου, HOROS 10-12, 1992-1998, 429).

Στη Μυκηναϊκή Ελληνική εναλλαγή του α-ε παρατηρείται στις λέξεις: α) sa-ti-nu-wo-te se-ti-no-wo-te πβ. Σελινούς και β) ri-a₂-ra ri-je-ra₃ πβ. φιάλη.

Επομένως, στην περίπτωση της εναλλαγής α-ε κοντά στα υγρά και έρρινα έχουμε να κάμουμε με μια τάση που χαρακτηρίζει την ενιαία ελληνική γλώσσα από τα μυκηναϊκά χρόνια ως σήμερα. Η εναλλαγή α-ε δεν είναι χαρακτηριστικό της καλουμένης «Προελληνικής». Η καλουμένη «Προελληνική» ως προς το φαινόμενο αυτό ταυτίζεται με την Ελληνική. Η διαφορά περιορίζεται σε τούτο μόνο: στο ότι δηλαδή των μεν νεοελληνικών λέξεων, στις οποίες μαρτυρείται το φαινόμενο, γνωρίζουμε σχεδόν πάντα τον αρχικό τύπο, των δε καλουμένων «προελληνικών» σχεδόν πάντα τον αγνοούμε.

Με βάση, τώρα, τη διαπίστωση ότι στις νεοελληνικές λέξεις, των οποίων γνωρίζουμε την ετυμολογία, η τάση είναι κατά κανόνα το α να τρέπεται σε ε πλησίον υγρών και ερρίνων (η τροπή του ε σε α μαρτυρείται σε πολύ λίγες λέξεις:

γέλλερα>γιαλλουρίνες, Γελλοῦ>Γιαλλοῦ, γελῶ>γιαλῶ, γραδέλος>γαρδάλος, γραδέλωση>γαρδάλωση, γρέμπανο>γράμπανο, Κιθαιρώνας>Κιθαρώνας (αι=ε), κνέφαλλον>γνάφαλον, κρησέρα>κρησάρα, κυψέλη>κυσπάλα, μισθεργός>μισταργός, μυελός>έμυαλός, ντερλικώνω> ντρελικώνω>ντραλικώνω, νυχτερίδα>λαχταρίδα, πέτευρον>πέταυρον, ρεμόνι>άραμόνι, σελπετό>σαλπετός, σμέρδος>σμάρδος, τερέμινθος> τρέμινθος>τράμιθας, φλεμπόνης>φλαμπούνης) μπορούμε να υποθέσουμε ότι και στις καλούμενες «προελληνικές» λέξεις, των οποίων αγνοούμε την ετυμολογία, ο αρχικός τύπος ήταν με α και στη συνέχεια εξελίχθηκε υπό την επίδραση των παρακειμένων υγρών και ερρίνων συμφώνων σε ε.

Όπως ελπίζω σύντομα να δείξω, το σύνολο, σχεδόν, των φωνητικών φαινομένων της κατά Furnée «Προελληνικής» απαντά στη Νεοελληνική. Τι συμβαίνει; Σύσσωμη η φωνητική της «Προελληνικής» παρακάμπτοντας τις αρχαίες ελληνικές διαλέκτους (Αρκαδοκυπριακή, Αιολική, Ιωνική-Αττική και Δωρική) έχει επιβιώσει στη σύγχρονη Ελληνική; Ή μήπως οι «προελληνικές» λέξεις που περιέχονται στο βιβλίο του Furnée και πάνω στις οποίες στηρίζει τη θεωρία του για τη φωνητική της «Προελληνικής» δεν είναι παρά ιδιωματικές λέξεις της αρχαίας και μεταγενέστερης Ελληνικής; Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι 1) ο Furnée αρύεται το υλικό του, κατά κανόνα, από λεξικογράφους και κυρίως από τον Ησύχιο (5^{ος} αι. μ.Χ.), του οποίου το έργο, όπως είναι γνωστό, γέμει από ιδιωματικά γλωσσικά στοιχεία και ότι 2) οι νεοελληνικές λέξεις-φορείς των φωνητικών αυτών φαινομένων προέρχονται κυρίως από τα ιδιώματα.

Η ομοιότητα των φαινομένων της «Προελληνικής» και της Νεοελληνικής αλλά και λοιπής Ελληνικής υποδεικνύει την επανεξέταση του προβλήματος της «Προελληνικής» [πβ. Προμπονάς 2005, 50]. Ότι υπάρχει πρόβλημα αποδεικνύεται από τις αλληλουσσυγκρουόμενες θεωρίες που έχουν διατυπωθεί για την καταγωγή της. Για παράδειγμα, άλλοι την θεωρούν γλώσσα Ινδοευρωπαϊκή και την ταυτίζουν με τη Θρακοϊλλυρική και άλλοι εντελώς άσχετη με την μεγάλη οικογένεια των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών.

Ας μην λησμονούμε ότι η θεωρία περί «Προελλήνων» και «Προελληνικής» πλάστηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, επειδή απαντούν στην Ελληνική λέξεις που δεν έχουν το αντίστοιχό τους σε άλλες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες ή δεν ερμηνεύονται με βάση τους νόμους της Ελληνικής. Μήπως όμως από τις λέξεις που χαρακτηρίζονται ως «προελληνικές» άλλες είναι δάνεια από γειτονικές της Ελληνικής γλώσσες (πβ. τα δάνεια της σημερινής Ελληνικής από λατινογενείς γλώσσες, από τη σλαβική, από την τουρκική, ακόμη και από την αραβική γλώσσα), άλλες είναι λέξεις που ταξιδεύουν από τη μια γλώσσα στην άλλη ως δηλωτικές πολιτισμικών αγαθών και άλλες γλωσσικά απολιθώματα της πανάρχαιας Ελληνικής; Είναι χαρακτηριστικό ότι λέξεις που παλαιότερα χαρακτηριζόνταν ως «προελληνικές» αποδείχτηκε τα τελευταία χρόνια ότι είναι ελληνικές: τα ονόματα *Νέστωρ*, *Άχιλλεύς*, *Απόλλων*, το ουσιαστικό *μέγαρον*, το επίθετο *άγαθος*, το επιτατικό μόριο *ἀρι-* / *ἐρι-*, το ρήμα *ἀγαπῶ* (ακόμη και αυτό είχε βαπτισθεί «προελληνι-

κό»), η κατάληξη -εύς, η κατάληξη -ττός / -σός (του τύπου *Λυκαβηττός*, *Σφηττός*, *Ύμηττός* κλπ.) κά. Πιθανόν ινδοευρωπαϊκή ετυμολογία έχει και η κατάλ. -ινθος (βλ. Bartoněk 2003, 305).

Και επειδή, ενδεχομένως, κάποιοι επικαλεσθούν τους αρχαίους συγγραφείς για να υποστηρίξουν την περί Προελλήνων και περί Προελληνικής θεωρία, σημειώνω ότι στο σημείο αυτό πρέπει να είμαστε εξαιρετικά επιφυλακτικοί. Γνωστό, για παράδειγμα, είναι το χωρίο της Οδύσσειας όπου γίνεται λόγος για την εθνολογική σύνθεση του πληθυσμού της Κρήτης:

*Κρήτη τις γαί' ἔστι μέσῳ ἐνὶ οἴνοπι πόντῳ
καλὴ καὶ πείρα, περίρρυτος· ἐν δ' ἄνθρωποι
πολλοί, ἀπειρέσιοι, καὶ ἐννήκοντα πόληες.
ἄλλη δ' ἄλλων γλῶσσα μεμιγμένη ἐν μὲν Ἀχαιοί,
ἐν δ' Ἑτεόκρητες μεγαλήτορες, ἐν δὲ Κύδωνες
Δωριέες τε τριχάικες δίοι τε Πελασγοί (τ 172-177)*

Πρόκειται, πράγματι, για διαφορετικούς, ξένους μεταξύ των λαούς που μιλούν διαφορετικές γλώσσες ή για διαφορετικές φυλές του ίδιου λαού που μιλούν διαφορετικές διαλέκτους; Είμαστε βέβαιοι ότι οι *Αχαιοί* και οι *Δωριέες τριχάικες* ανήκαν στον ίδιο λαό και μιλούσαν διαφορετικές διαλέκτους. Δεν γνωρίζουμε τι ήταν οι *Κύδωνες*, οι *μεγαλήτορες Ἑτεόκρητες* και οι *δίοι Πελασγοί*. Τίποτε δεν αποκλείει να ήσαν παλαιοί Έλληνες των οποίων η γλώσσα ηχούσε στα ότα των άλλων Ελλήνων παράξενα και ενδεχομένως ως ξένη. Θα προσκομίσω ένα παράλληλο από την μακράιωνα ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Εδώ και χρόνια γίνεται κοινώς παραδεκτό ότι η Τσακωνική διάλεκτος είναι άμεση συνέχεια της μεταγενέστερης Λακωνικής. Έως ότου όμως Έλληνες και ξένοι επιστήμονες αποδείξουν την ελληνική καταγωγή της Τσακωνικής, η διάλεκτος αυτή ακόμη και από τους λογίους θεωρείτο σλαβικό ιδίωμα [βλ. Μ. Α. Λεκού, *Περί Τσακώνων και της Τσακωνικής διαλέκτου*. Αθήναι 1920, σ. 6] και ακόμη και σήμερα στα ότα μη ειδικών ηχεί ως ξένη, μη ελληνική γλώσσα.

Αλλά ο λόγος περί «Προελληνικής» και «Προελλήνων» δεν σταματά από τον γράφοντα εδώ. Μόλις τώρα ξεκινά. Και ξεκινά με τον τιμητικό τόμο για τον Παναγιώτη Ι. Κοντό, ο οποίος και εκεί που δεν το φαντάζεται είναι ωφέλιμος επιστημονικά -και όχι μόνο.

Επίμετρον. Ενδιαφέρουσες σκέψεις για την «Προελληνική» διατυπώνει σε πρόσφατη ανακοίνωσή του στο Ε' Τσακωνικό Συνέδριο ο φιλόλογος κ. Χρ. Δάλκος, την οποία είχε την καλωσύνη να μου αποστείλει (Οκτώβριος του 2004) προτού τυπωθεί. Ο τίτλος της είναι: «Κουρεψάνη βαβατόνη-κουρεμπέτσα φαφατούλα: η ενδοσυγκριτική μελέτη μιας απροσδιορίστου ηλικίας συγγένειας». Ο κ. Δάλκος δεν είναι ακραιφνης γλωσσολόγος και δεν έχει ειδικές σπουδές στον επιστημονικό αυτό κλάδο. [Είναι χαρακτηριστικός ο τίτλος της διδακτορικής

διατριβής του: *Καλικάντζαροι, Νεράιδες και Καραγκιόζης, μια τριλογία της λα-
τρείας τῶν νεκρῶν*. Αθήνα 2001, σσ. 292]. Κινείται περισσότερο στον χώρο της
Κοινωνιολογίας και διατυπώνει στα δημοσιεύματά του θεωρίες οι οποίες θα
μπορούσε να χαρακτηρισθούν αιρετικές σε σχέση με τα καθιερωμένα, γι' αυτό
και άξιες να προσεχθούν. Ίσως κυοφορείται κάτι καινούργιο. Γράφει, λοιπόν, ο
κ. Δάλκος, αναφερόμενος στο βιβλίο του Furnée, τα εξής: [...]. «Παρόλο που ο
Furnée θεωρεί τις εναλλαγές αυτές (ενν. του γ και του κ, του β και του π, του δ
και του τ κλπ.), καθώς και τις λέξεις που τις παρουσιάζουν μη ελληνικές και μη
ινδοευρωπαϊκές, η από μέρους μας διαπίστωση της ομοιότητας νεοελληνικής και
«προ»ελληνικής τόσο σε λεξιλογικό επίπεδο (πάγκοινες λέξεις της κοινής νέας
ελληνικής όπως *θάλασσα, βουνό* κλπ. θεωρούνται «προ» ελληνικές), όσο και σε
φωνολογικό (π.χ. «προ»ελληνικό *βουνός, γῶνος, γουνός*, νεοελληνικό *βουνό,
βουνί, κυπρ. γουνί*, «προ»ελληνικό *γέφυρα, δίφουρα, δέφυρα*, νεοελληνικό *γιο-
φύρι, τσακων. δοχύρι* κλπ.) μας ωδήγησε στο συμπέρασμα ότι η λεγόμενη
«προ»ελληνική είναι πρωτοελληνική, και, το σημαντικότερο, ότι η «νε-
ο»ελληνική διαθέτει το προνόμιο λανθανουσών, υπογείων σχέσεων μαζί της».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλεξανδρής 1958: Α. Κ. Αλεξανδρής, Το γλωσσικόν ιδίωμα της Κύμης και των περιχώρων, *Αρχεῖον Ευβοϊκῶν Μελετῶν* 5, 143-178.
- Ανδρ. 1940: Ν. Π. Ανδριώτης, *Ετυμολογικά*, ΔΔ2, 142-157.
- Ανδρ.: Ν. Π. Ανδριώτης, *Ετυμολογικό Λεξικό της Κοινῆς Νεοελληνικῆς*. Θεσσαλονίκη 1988³.
- Γεωργακάς 1938: Τοπωνυμικά, *Λαογραφία* 12, 62-78.
- Γεωργακάς 1958: D. J. Georgacas, A Contribution to Greek Word History, Derivation and Etymology, *Glotta* 36, 100-122 και 161-193.
- Γλ. Ερ.: Γ. Ν. Χατζιδάκις, *Γλωσσολογικάί Έρευναι*, τ. Α' (1934), Β' (1977).
- Γλ. Μελ.: Κ. Αμάντου, *Γλωσσικά Μελετήματα*. Αθήνα 1964.
- Δάλκος 2001: Χρίστου Δάλκου, *Καλικάντζαροι, Νεράιδες και Καραγκιόζης, μια τριλογία της λατρείας των νεκρών* (διδασκαρική διατριβή). Αθήνα.
- Δάλκος 2004: Χρ. Δάλκος, Κουρεψάνη βαβατόνη- κουρεμπέτσα φαφατούλα: η ενδοσυγκριτική μελέτη μιας απροσδιορίστου ηλικίας συγγένειας (υπό δημοσίευση στα Πρακτικά του Ε' Τσακωνικού Συνεδρίου).
- ΕΔ.: Ελληνική Διαλεκτολογία.
- ΕΕΦΣΠΑ: Επιστημονική Επιτελής της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών.
- Έμελλος 2000: Στέφ. Δ. Έμελλος, *Τα σατιρικά δημοτικά τραγούδια*. Αθήνα.
- Θωμ. 1963: Ιωάννης Θωμόπουλος, Μελέτη τοπωνυμική της νήσου Κέας, *ΕΕΚΜ* 3, 167-345.
- ΙΛ: Ιστορικό Λεξικό της Ελληνικής της τε κοινώς ομιλουμένης και των ιδιωμάτων. Ακαδημία Αθηνών, 1933 εξ.
- Κακριδής Ι. Θ. Κακριδής, *Νεοελληνικές Μελέτες*. Αθήνα 1976.
- Καραν. 1963: Αν. Καραναστάσης, *Η Φωνητική των ιδιωμάτων της νήσου Κω*. Εν Αθήναις.
- Καραν.: Α. Καραναστάσης, *Ιστορικό Λεξικό των ελληνικών ιδιωμάτων της Κάτω Ιταλίας*. τ. Α' (1984), Β' (1986), Γ' (1988), Δ' (1991), Ε' (1992). Αθήναι.
- Καραπ. 1994: Κ. Καραποτόσογλου, Κατωϊταλικά και μεσαιωνικά δυσετυμολόγητα, *Βυζαντινά* 17, 93-119.
- Κατσουλέας 1981: Στ. Γ. Κατσουλέας, Αρχαιοπινή ονόματα φυτών και ζώων εις τα κρητικά ιδιώματα, *Πεπραγμένα Δ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου* τ. Γ' 121-134.
- Κουκ. 1952: Φαίδωνος Κουκουλέ, *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, τ. Ε'.
- Κουκ. 1953: Φ. Ι. Κουκουλέ, *Θεσσαλονίκης Ευσταθίου, Τα γραμματικά*. Εν Αθήναις.

- Κουκ. 1953^α: Φ. Κουνκούλέ, *Ετυμολογικά*, Αθηνά 57, 197-228.
- Κριαράς: Ε. Κριαράς, *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημώδους Γραμματείας, 1100-1669*. Θεσσαλονίκη 1969 κ.ε.
- ΛΑ: Λεξικογραφικόν Αρχεῖον.
- ΛΕ: Λεξικόν Ελευθερουδάκη.
- Μαγουλάς 1970: Γ. Μαγουλάς, *Ετυμολογικά*, *ΕΕΦΣΠΑ* 20, 325-350.
- ΜΕΕ: Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία «Πυρσός».
- Μηνάς 2000: Κ. Μηνάς, *Τοπωνυμικό της Καρπάθου*. Αθήνα.
- Μιχ.: Μ. Γ. Μιχαηλίδης Νουάρος, *Λαογραφικά Σύμμεκτα Καρπάθου*. Τόμος Β'. Αθήναι 1934.
- Παντελ.: Χρ. Γ. Παντελίδης, *Φωνητική των νεοελληνικών ιδιωμάτων Κύπρου, Δωδεκανήσου και Ικαρίας*. Εν Αθήναις 1929.
- Παντελίδης 1997: Ν. Γ. Παντελίδης, *Η Ηλείακή διάλεκτος. Ονοματική και ρηματική κλίση*. Θεσσαλονίκη.
- Παπαθ. 1982: Θανάσης Παπαθανασόπουλος, *Γλωσσάρι Ρουμελιώτικης ντοπιολαλιάς*. Αθήνα.
- Παπαχρ. 1986: Χριστ. Παπαχριστοδούλου, *Λεξικό των Ροδίτικων ιδιωμάτων*. Αθήνα.
- Προμπονάς 1968: Ιωάννης Προμπονάς, *Η γλώσσα των ναξιακών εγγράφων (1433-1837) και το παλαιότερον ναξιακόν ιδίωμα*, *ΕΕΚΜ* 7, 338-425.
- Προμπονάς 1997: Ιωάννης Κ. Προμπονάς, *Η συμβολή της ελληνικής διαλέκτου της Κάτω Ιταλίας στην ετυμολόγηση λέξεων της Κοινής Νέας Ελληνικής*, *Παρουσία* 11-12, 205-212.
- Προμπονάς 2005: Ι. Κ. Προμπονάς, *Η καταγωγή της ελληνικής γλώσσας*, *ΑΡΔΗΝ* 52-53, 48-51.
- Στέλλας 2004: Ζαχαρίας Στέλλας, *Τῆς Πάρου ζουγραφιές ἀτσούμπαλες: Αἰθιεῖς καὶ ἄλλα λαογραφικά καὶ γλωσσικά*. Αθήνα.
- Στέλλας 2005: Ζαχαρίας Στέλλας, *Τῆς Πάρου ζουγραφιές ἀτσούμπαλες. Μύθια παραμύθια καὶ ἄλλα λαογραφικά καὶ γλωσσικά*. Αθήνα.
- Τομπ.-Συμ. 2002: Δ. Ε. Τομπαΐδης-Χ. Π. Συμεωνίδης, *Συμπλήρωμα στο Ιστορικόν Λεξικόν της Ποντικής Διαλέκτου του Α. Α. Παπαδόπουλου*. Αθήνα.
- Τσοπ. Ι, ΙΙ: Α. Γ. Τσοπανάκης, *Συμβολές στην ιστορία της Ελληνικής γλώσσας*, 1-2. Θεσσαλονίκη 1983.
- Τσουκν. 1995: Γ. Ν. Τσουκνίδας, *Φωνολογικά του ιδιώματος της Δεσφίνας*, *ΛΔ* 19, 189-214 και Πίνακας I-VI.
- Φάβης: Β. Φάβης, *Γλωσσικά επιστάσεις αναφερόμεναι εις το Σκύριον ιδίωμα*. Εν Αθήναις 1911.
- Φιλ. Α', Β', Γ': Μ. Φιλήντας, *Γλωσσογνωσία και Γλωσσογραφία Ελληνική*, Αθήνα 1924.
- ΦΣΚ: Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος.
- Andr.: N. Andriotis, *Lexikon der Archaismen in Neugriechischen Dialekten*. Wien

1974.

Andr. 1974: N. P. Andriotis, *La loi de prophylaxie dans le vocalisme néo-grec*. Thessalonique.

Bartoněk 2003: Antonin Bartoněk, *Handbuch des mykenischen Griechisch*. Heidelberg.

Bile 1988: Monique Bile, *Le dialecte crétois ancien*. Paris.

Del. 1947: A. Delatte, *Les Portulans grecs*. Liège.

DELG: P. Chantraine, *Dictionnaire etymologique de la langue grecque*. Paris 1968-1980.

Einl.: G. N. Hatzidakis, *Einleitung in die Neugriechische Grammatik*. Leipzig 1892.

Furnée: E. Furnée, *Die wichtigsten konsonantischen Erscheinungen des Vorgriechischer. Mit einem Appendix über den Vokalismus*. Paris 1972.

IC: Inscriptiones Cretice.

IF: Indogermanische Forschungen.

LSJ Suppl.: H. G. Liddel-R. Scott and H. St. Jones, *A Greek-English Lexicon*. Oxford 1940⁹ (Supplement, 1968).

On.: Onomata. Revue Onomastique.

Rohlf: G. Rohlf, *Etymologisches Wörterbuch der unteritalienischen Gräzität*. Halle 1930.

Schwyzler, Gr. Gr.: E. Schwyzler, *Griechische Grammatik*. I. München, 1939/1959³.

Shipp: G. P. Shipp, *Modern Greek Evidence for the Ancient Greek Vocabulary*. Sidney 1979.